

воображення, внимания и т. д., но и расширение знаний об окружающем мире, деятельности в нем людей.

Ключевые слова: книга, чтение, выдающиеся украинские педагоги, воспитание личности.

Abstract. The article deals with the crisis of reading in Ukraine. The ideas of well-known Ukrainian educators on the role of books and reading in the education of the child's personality are accentuated in the article. It is noted that well-known Ukrainian teachers K. Ushynskiy, H. Alchevska, S. Rusova, B. Hrinchenko, A. Makarenko, V. Sukhomlynskiy paid great attention to cognitive and educational possibilities of book. They believed that books for children use not only for the development of speech, memory, imagination, attention, but they also expand knowledge about the world and the activity of people in it. In particular, K. Ushynsky stressed the need to educate children from early childhood skills and abilities of independent conscious reading. S. Rusova highlighted the effective methods of developing the child's speech: reading stories, tales, dramatization and staging of fiction. A. Makarenko advised children to read good tales, which continue the energy of confidence in their abilities.

Updating the views of prominent Ukrainian educators will not only enrich the modern teacher with interesting information, but will also allow to effectively use the best examples of the experience of these teachers, which, in turn, will increase the importance of the role of the book and reading in the process of forming the personality of the child.

Key words: book, reading, prominent Ukrainian educators, raising of the person.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2018

С. Б. Бричок

ІДЕЇ ВИВЧЕННЯ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ТА ОТОЧУЮЧОГО ЇЇ СЕРЕДОВИЩА В СПАДЩИНІ СТЕПАНА МОЛОЖАВОГО (20–30-РР. ХХ СТ.)

Анотація. У статті крізь призму завдань нової української школи актуалізовано ідеї вивчення дитини дошкільного віку і оточуючого її середовища в спадщині відомого педолога Степана Степановича Моложавого (1879–1937). З'ясовано, що педолог як представник соціогенетичного напрямку вважав вивчення особистості дитини-дошкільника та оточуючого її середовища одним із надважливих завдань педології; стверджував, що соціальний і психічний розвиток здійснюється в процесі «пристосування» дитини до різноманітних умов середовища. Схарактеризовано класифікацію методів вивчення дитини С. Моложавого,

яка включала метод фізико-хімічної й фізіологічної науки, лабораторного експерименту, статистичний, типологічний і генетичний методи, метод спостереження та ін. Розглянуто розроблену С. Моложавим оригінальну методику обстеження дитини, яка за допомогою обліку і фіксації умов життя й поведінки давала змогу здійснити розгорнутий психолого-педагогічний діагноз і прогноз. Проаналізовано «Програму вивчення поведінки дитини або дитячого колективу», а також схеми вивчення середовища й важковиховуваної дитини.

Ключові слова: педологія, дитина, оточуюче середовище, С. Моложавий, вивчення дитини, методи педологічних обстежень.

Постановка проблеми. Концепція «Нова українська школа» одним із провідних компонентів формули нової школи визначає «сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, освітян, батьків ...» [13, с.11].

У навчально-методичному посібнику *«Нова українська школа: порадник для вчителя»* містяться не лише методичні настанови, алгоритми занять та інших видів діяльності, але й конкретні зразки, які подано в додатках, зокрема форми спостереження за навчальним середовищем [13, с.184-185], за розвитком дитини [13, с.167-183].

Сучасна освітня парадигма передбачає розвиток особистості й творчої індивідуальності, тому на першому плані постають гностична функція педагогічної діяльності, питання діагностики психічного розвитку, вивчення дитини практичним психологом, соціальним педагогом, учителем, вихователем. При цьому цілісний розвиток системи освіти вимагає вирішення цих завдань уже на початковому щаблі дошкільної освіти.

Звернення до історико-педагогічних, психологічних та педологічних основ вивчення особистості дитини і та оточуючого її середовища актуалізує відповідні ідеї, що можуть виконувати роль підґрунтя в розбудові Нової української школи та забезпечувати ефективно вирішення означених завдань.

Специфіка педологічних досліджень, що здійснювалися у 20–30-х рр. ХХ ст., полягала в тому, що їхня різновекторна проблематика була зосереджена навколо вирішення головного питання окресленого періоду – виховання нової людини. Означені дослідження є досить актуальними сьогодні, оскільки метою сучасної освіти є «різнобічний розвиток особистості дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей, формування в неї загальнокультурних і морально-етичних цінностей, ключових і предметних компетентностей, необхідних життєвих і соціальних навичок, що забезпечують її готовність до продовження навчання в основній школі, життя в демократичному суспільстві» [13, с.10].

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Педологічна спадщина

20–30-х років ХХ ст. актуалізована в працях І. Болотнікової, Н. Дічек, Л. Дуднік, Л. Ковальчук, Ю. Литвиної, В. Лук'янової, О. Сухомлинської, Т. Янченко [19; 21]. Проблема вивчення особистості як складова діяльності педагога досліджувалася С. Мартиненко [3], а психодіагностичне забезпечення вивчення особистості дошкільника стало предметом аналізу Р. Павелківа та О. Цигипало [17].

Презентацію окремих постатей педологів та їхнього внеску в науку про дитинство й вивчення дитини і дитячого колективу здійснили О. Петренко, Л. Смолінчук, Т. Янченко [15; 16; 18; 21].

Затребуваність запровадження цілісного підходу до досліджень дитини і дитинства та важливість вивчення педології для її творчого осмислення й критичного використання в процесі сучасного реформування освіти зумовили потребу у вивченні спадщини й інших педологів, зокрема Степана Степановича Моложавого (1879–1937).

У контексті вищезначеного **метою** цієї статті є актуалізація ідей вивчення дитини дошкільного віку та оточуючого її середовища в спадщині С. Моложавого.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із важливих напрямів діяльності педологів було дослідження дитинства. Педологія «не просто вивчала дитину «окремими частинами», а поєднувала їх, розглядала взаємозв'язки між специфікою розвитку дитини та чинниками, що його зумовлюють, незважаючи на те, до яких галузей науки вони відносяться (психології, фізіології, біології, соціології, педагогіки, медицини або інших наук)» [21, с.19].

Педологи досліджували дитину через вивчення компонентів особистості в їх органічній взаємодії як системного утворення, урахування віку дитини, її постійного розвитку і зв'язків із середовищем. Практично всі наукові розвідки, що здійснювалися упродовж 20-х років, ґрунтувалися на розумінні двофакторності розвитку особистості, його зумовленості соціальними й біологічними чинниками. Педологи цілісно розглядали питання психічного розвитку дитини, її поведінки, становища в соціумі, здійснювали антропометричні, медико-фізіологічні й психотехнічні дослідження, розробляли і впроваджували в практику нові методи педагогічного впливу на дітей.

Радянський педагог і педолог, професор, лідер педологічного руху в СРСР, член редакційної колегії журналу «Педологія» (1928-1931) Степан Степанович Моложавий уважав вивчення особистості дитини-дошкільника та оточуючого її середовища одним із надважливих завдань педології. Учений ґрунтовно досліджував проблему гри і праці в дошкільному віці.

Як свідчать скупі енциклопедичні статті про педолога, педагогічна концепція С. Моложавого як представника соціогенетичного напрямку в педології ґрунтувалася на визнанні вирішальної ролі у становленні особистості оточуючого середовища. Соціальний і психічний розвиток здійснюється в процесі «пристосування» дитини до різноманітних умов

середовища, вважав педолог. Степан Моложавий розробив оригінальну методику обстеження дитини, яка за допомогою обліку та фіксації умов життя й поведінки давала змогу здійснити розгорнутий психолого-педагогічний діагноз і прогноз. Із цих позицій педагог вивчав механізми становлення дитячого колективу і його вплив на дитину, значення ігрової і трудової діяльності в розвитку дошкільника [2].

Теоретична позиція С. Моложавого наприкінці 20-х рр. зазнала значної критики, яка досягла апогею на початку 30-х рр. ХХ ст. Супротивники соціогенетичного напрямку в педології вважали, що перебільшення впливу середовища на становлення особистості зумовлює недооцінку ролі навчання й виховання і фактично є обґрунтуванням теорії «відмирання школи». Отже, С. Моложавий намагався скоригувати систему своїх педагогічних поглядів, зокрема відмовився від терміна «приспосовування до середовища» та замінив його поняттям «взаємозрівняння», однак подібні трансформації були визнані критиками недостатніми. Заборона педології у 1936 р. поклала кінець творчості вченого. Його роботи, як і праці всіх відомих педологів, були вилучені з бібліотек, а ім'я й концепція – на довгі роки забуті [14, с. 383].

На нашу думку, усталена односторонньо-критична оцінка поглядів С. Моложавого не є справедливою, адже аналіз впливу середовища на формування особистості є значним внеском у наукову дискусію про виховну роль середовища. Методика вивчення дитини з урахуванням деталей її соціального оточення є вагомим діагностичним інструментом та потребує ґрунтовного вивчення й неупередженого аналізу.

Педолог був переконаний у тому, що лише на основі всебічного пізнання природи дитини й урахування (кількісного і якісного) її потреб та інтересів можна розвинути в неї необхідні особистісні якості, тобто досягнути бажаної мети виховання.

У 1924 р. було надруковано брошуру С. Моложавого «Програма вивчення поведінки дитини або дитячого колективу», в якій головна увага приділялася вивченню оточуючого середовища та особливостей поведінки дитини у зв'язку з впливом середовища, причому анатомо-фізіологічні особливості самої дитини враховувалися дуже мало [9].

Як представник соціогенетичного напрямку, С. Моложавий акцентував увагу на визначальній ролі у вихованні особистості зовнішніх факторів та середовища [20, с. 7-8]. Дитина, як уважали представники цього напрямку, на дев'яносто відсотків – продукт впливів середовища, і лише на десять відсотків її поведінка визначається інстинктами. Основний фактор розвитку дитини – механічне (у дусі «теорії рівноваги») пристосовування до соціального середовища, яке ставало фатальним началом у долі особистості, що лише формується. Як стверджували педологи, для того, щоб вивчити дитину, достатньо проаналізувати структуру її середовища, адже яким є оточуюче середовище, такими будуть структура особистості й механізми її поведінки. Учитель зможе досягнути значних

результатів, якщо використовуватиме економічні, політичні та культурні фактори у виховних цілях.

Отже, значну увагу у вивченні дитини С. Моложавий приділяв економічним показникам: заробітку батьків; предметам, що оточують дитину; побуту тощо. Найчастіше між цими факторами й поведінкою дитини, її успішністю встановлювалися прямі зв'язки. Сфера мотивів, інтересів та потреб особистості при такому підході не досліджувалася, тому об'єктивна картина джерел детермінації поведінки особистості спотворювалася.

В укладеній педологом програмі вивчення поведінки дитини або дитячого колективу була запропонована схема розгляду середовища, яка зокрема містила розділ «Спрямованість середовища»: 1) соціально-класова; 2) виробничо-трудова; 3) побутова; розділ «Структура середовища»: 1) багатство 2) яскравість і різноманітність середовища; 3) динамічність та актуальність; 4) фізичні фактори середовища [11].

Водночас Степан Степанович стверджував, що особистість – не лише продукт середовища, вона також «проявляє себе в реакціях на зовнішні й внутрішні умови середовища, варто змінитися соціальному середовищу, як відразу ж змінюється й поведінка людини» [12, с.8]. При цьому заслуговує на увагу також схема С. Моложавого для вивчення важковиховуваної дитини, яка включала аналіз відповідних документів, що містили об'єктивну інформацію про сім'ю або інше оточення дитини, антропологічні обстеження, спостереження за поведінкою дітей, опитування. На основі отриманих даних педологи робили висновки про подальше виховання та навчання дитини [9; 10].

Упродовж 20–30-х рр. ХХ ст. Степан Моложавий доводив, що нові методи й методики повсякденного практичного вивчення масового дитинства повинні робити науку життєво актуальною: по-перше, розумінням досліджуваної групи явищ, яке вже існує в науковій думці як концентрований соціально-цільний досвід і має стати вихідним моментом для вивчення; по-друге, станом наукової методології та техніки, яка може бути використана для розуміння явищ, що вивчаються; по-третє, конкретними життєво обумовленими цілями, які обґрунтовують вибір явища для вивчення; по-четверте, об'єктивними умовами, в яких відбуваються досліджувані явища та в які можна помістити сам процес вивчення [8, с. 138]. Педолог стверджував, що для практичного вивчення особистості дитини й дитячого колективу важливою є насамперед класифікація методів цього вивчення.

Зазначимо, що протягом досліджуваного періоду існувало декілька класифікацій вищезначеного вивчення, а саме: М. Рибнікова, С. Моложавого, А. Залкінда, П. Блонського і М. Басова, П. Юшкевича, в основу кожної з яких були покладені найбільш суттєві (на думку автора класифікації) ознаки, за якими групували величезну кількість методів та методик. Зокрема, С. Моложавий у своїй класифікації розподілив методи

залежно від конкретних завдань вивчення особистості й дитячого колективу та способів обробки отриманих результатів [6].

Учений звертався до таких положень: будь-який акт зростаючого організму є процесом його зрівноваження з навколишнім середовищем і може бути об'єктивно зрозумілим лише за функціональним станом (1); це цілісний процес, в якому організм відповідає за стан середовища всіма своїми функціями (2); відновлення порушеної рівноваги між організмом людини і середовищем є одночасно процесом його зміни, тому будь-яка діяльність людського організму може бути зрозумілою лише динамічно, не тільки як акт виявлення, але й як акт наростання, перебудови й закріплення системи поведінки (3); розглянути тип поведінки, її стійкі, порівняно постійні особливості можна лише за допомогою вивчення низки цілісних актів людської поведінки, адже саме вони здатні розкрити її багатство та подальші можливості (4); доступні нашому сприйняттю особливості поведінки організму є складовими низки процесу реакції: вони можуть стати показниками означеного процесу лише при співставленні ситуації середовища, яка збуджує процес, із видимою відповідною реакцією, що його завершує (5) [6].

Досить цінним у схарактеризованій схемі вважаємо метод співвіднесення поведінки із середовищем, який науковець обґрунтовував на прикладі морально дефективних дітей [5]. Видатний психолог і педолог Л. Виготський зазначав: «С. Моложавий вважав, що дитина, яка належить до певного психопатичного типу, проявляє брутальність, недбалість, егоїзм, спрямованість усіх інтересів на задоволення елементарних потреб, неінтелігентність, мало жвавості, знижену чутливість до болючих роздратувань тощо. У цьому він вбачав риси етичної дефективності (або *moral insanity*), які з народження прирікають дитину на асоціальну поведінку. Вищеозначене здається правдоподібним, якщо розглядати вчинки дитини окремо, зводити їх у ті або інші «властивості», а із властивостей формувати характер. Досвід переміщенням таких дітей в інше, більш сприятливе середовище свідчить про те, що в новому оточенні всі властивості нерідко набувають зовсім іншого вигляду, діти стають м'якими, люб'язними, живими та товарицькими. Часто з'ясовується, що ми маємо справу з дітьми, в яких чутливість особливо підвищена, а її зниження є нічим іншим, як захисною реакцією, самообороною, біологічним захисним панцирем проти хворобливих впливів середовища» [1, с. 459-461].

Класифікація С. Моложавого складалася з методу фізико-хімічної та фізіологічної наук, методу лабораторного експерименту, статистичного методу, типологічного та генетичного методів [8, с.122].

За переконанням педолога, метод фізико-хімічних і фізіологічних наук не досяг ще такого етапу розвитку, щоб можна було встановити всі найменші фізико-хімічні процеси, що відбуваються в організмі, та фізіологічні причинні залежності діяльності. Завданням будь-якого з

означених методів є розкриття не так того, як здійснюється процес, як чому він так здійснюється. Лабораторний експеримент при цьому (у зв'язку з його штучністю) придатний лише для вивчення соціально-біологічних факторів дитячої поведінки в поєднанні з природним експериментом. Статистичний метод використовується для систематизації й оформлення отриманих даних та розподілу досліджуваних явищ у часі й просторі: типологічний – для діагностики та пошуку, оскільки бере явище в безпосередній близькості до конкретних умов, шукає реальні причинні зв'язки, намічає правильний шлях вивчення дитячої поведінки; генетичний – для розробки прийомів вивчення еволюції форм, охоплення динаміки й діалектики процесу [8, с.122].

У статті «Принципи цілісного вивчення дитини» (1928) С. Моложавий поглибив учення О. Лазурського щодо типологічного вивчення особистості та спробував вирішити завдання вивчення не конкретної особистості, а її конкретних детермінант: «Типологічний метод, – писав він, – що бере явища в безпосередній близькості до їхніх конкретних умов і пошуку реальних причинних зв'язків, намічає нам правильний шлях до вивчення дитячої поведінки ... Чим ближче ми до цих конкретних умов, тим ближче до особливостей досліджуваних явищ, до їхніх типових ознак. Ми оперуємо в такому випадку не тільки моментами подібності, але й моментами відмінності, що вже саме собою підводить нас до розкриття причин досліджуваних явищ» [8, с. 133]. Означений підхід не повинен бути доведений до крайності, до індивідуалізації об'єкта, тобто до конкретної особистості [там само]. Типологічний метод дослідження зберігся лише в диференційній психології, і був актуалізований стосовно вивчення особистості тільки більше ніж через півстоліття.

Пошук методів і розробка конкретних класифікацій методів психологічного вивчення дитини зумовлюється методологією цілісного підходу до такого вивчення, та його практичною суттю, а також специфікою дошкільного дитинства, педагогічного процесу в дитячому садку і професійної діяльності вихователя. У зв'язку з цим педологи приходять до розуміння обмеженості у використанні лабораторного експерименту й тестів, обговорення меж і можливостей використання природного експерименту, опитування й аналізу продуктів дитячої діяльності як об'єктивних методів у вивченні дитини й обґрунтуванні провідної ролі спостереження (В. Бехтерев, О. Лазурський, М. Басов, С. Моложавий і ін.).

Таким чином, у практиці педологів і вчителів 20–30-х років ХХ ст. найпоширенішим і найбільш широко застосовуваним було об'єктивне спостереження – метод тривалого, планомірного, цілеспрямованого опису психофізичних особливостей, що проявляються в діяльності й поведінці дітей на основі їх безпосереднього сприйняття в навчально-виховному процесі з обов'язковою систематизацією отриманих даних і формулюванням можливих педагогічних висновків. Метод спостереження

був присутній у всіх пропонованих класифікаціях і давав змогу вивчати проблеми, які не допускали можливості експериментально аналізувати діяльність і поведінку дитини в природних для неї умовах, «піймати» сам момент прояву вчинку. Водночас спостереження вважалося одним із найпростіших і дешевих методів роботи, що особливо влаштовувало периферійні педологічні кабінети й комісії, які страждали від нестачі підготовлених фахівців і безгрошів'я. Окрім того, метод спостереження не був нововведенням, а був відомий для більшості вчителів шкіл. С. Моложавий стверджував, що означений метод подає засоби для вивчення генези й розвитку особистості дитини; розкриття різних факторів і форм дитячої діяльності; установки соціально обумовлених типів дітей; соціального регулювання росту й розвитку підростаючого покоління через раціоналізацію педагогічного процесу як у вузькому, так і в більш широкому його розумінні [10].

Із метою уникнення помилок дослідники 20–30-х років після довгих пошуків знайшли кілька підходів до забезпечення якості висновків за підсумками спостереження через заходи кількісного порядку, згідно з якими рекомендувалося тривалий час спостерігати за дитиною за участю не одного, а декількох спостерігачів. Після цього шляхом кореляції даних кожного з дослідників можна було отримати об'єктивну картину. За умов нестачі педологів це були не найкращі, але вимушені дії. Спроба вирішення цього завдання породжувала проблему фіксації отриманих результатів, що вимагала від дослідників додаткових і ґрунтовних знань не лише з анатомії й фізіології, а й соціології та математики. При цьому виявилася ще одна проблема методу об'єктивного спостереження – проблема культури спостерігача. С. Моложавий стверджував, що соціальна цінність кожного індивіда полягає в тому, що будь-яка шкода, нанесена йому в процесі вивчення, позбавляє метод суті такого вивчення [8, с. 138]. Невмілі дії дослідника внаслідок низької освіченості, культури, досвіду або відсутності такту дискредитують не лише метод, але й саму ідею вивчення дитини в педагогічних цілях.

На думку С. Моложавого, робота над методичною самоосвітою повинна стати нормою для практикуючого педолога, особливо з метою вироблення спеціальних умінь і навичок, що дають змогу вирішувати конкретно-діагностичні завдання. Наприклад, уміння охопити своєю увагою увесь дитячий колектив і одночасно не випустити з поля зору жодної дитини, швидко й точно оцінювати вчинки і дії дитини, виявляти їхні мотиви, спостерігати за окремою дитиною [там само].

Спостерігати за дитиною поза колективом неабияк важко, оскільки це пасивний метод і педолог отримує результати явищ і ситуацій, які проявляються незалежно від його планів [8, с.140]. Дослідник при цьому не може вплинути на їх хід, провокувати прояви дитини, витримувати план спостереження й зберігати положення стороннього спостерігача. У зв'язку з цим у 20-х рр. ХХ століття широко практикували поєднання

спостереження й індивідуальної бесіди (особливо при спостереженні за досить інтимними ситуаціями або питаннями, які піддослідний не прагнув афішувати). При цьому важливим було не лише вміння ставити запитання, але й слухати відповіді.

Варто зазначити, що С. Моложавим також було розроблено прикладні методики вивчення дитини в процесі гри [7].

Отже, С. Моложавий прагнув оформити методологію цілісного підходу до вивчення дитини-дошкільника та оточуючого її середовища, виробити й обґрунтувати оригінальну класифікацію діагностичних методів, проаналізувати умови і способи комбінації в процесі комплексного всебічного вивчення дитини різноманітних методів і методик, схарактеризувати поняття типологічного методу, розробити певні вимоги до добору й застосування методів вивчення дитини та оточуючого її середовища.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. Аналіз ідей Степана Моложавого стосовно вивчення дитини дошкільного віку та оточуючого її середовища дає підстави зробити висновок про те, що розроблена педологом програма вивчення поведінки дитини чи дитячого колективу, методика вивчення дитини з урахуванням деталей її соціального оточення є цінним діагностичним інструментом зокрема та визначним явищем у становленні психодіагностики загалом. Концепція С. Моложавого є хоча й не однозначним, проте важливим теоретичним джерелом для сучасних досліджень проблеми вивчення дитини і виховного впливу середовища.

На нашу думку, творче використання ідей С. Моложавого допоможе сучасному психологу і педагогу у вивченні своїх вихованців, оточуючого їх середовища, а також дасть змогу переглянути і пристосувати до нових цілей діагностики старі перевірені діагностичні методики. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в порівнянні форм спостереження за навчальним середовищем та розвитком дитини в Концепції нової української школи і схем аналізу дитячої поведінки згідно з визначаючими її факторами С. Моложавого.

Подальше дослідження досвіду педологів у царині вивчення дитини відкриває широкі можливості для побудови відповідної науково-прикладної галузі психології та педагогіки. Предметом окремої наукової розвідки може стати вивчення дитини за допомогою тестових методик, розроблених українськими і закордонними педологами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Выготский Л. С. Проблемы дефектологии: [Сборник] / Л. С. Выготский; [Сост., авт. вступ. ст. и библиогр. Т. М. Лифанова; Авт. коммент. М. А. Степанова]. – М. : Просвещение, 1995. – 524 с.

2. Игра и труд в дошкольном возрасте [Текст] : Педолого-педагогический сборник под ред. проф. С. С. Моложавого : Итоги работы Комиссии по игре и труду при Дошкольном разделе Главсоцвоса. – Москва ; Наркомпрос РСФСР-Главсоцвос ; Ленинград : Гос. изд-во, 1929. – 228 с.
3. Мартиненко С. М. Основи діагностичної діяльності вчителя початкової школи: навчально-методичний посібник / С. М. Мартиненко. – К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2010. – 262 с.
4. Моложавый С. К методам изучения ребенка в детучреждениях / С. Моложавый // На путях к новой школе. – 1924. – № 9. – С. 8–11.
5. Моложавый С. Методы изучения ребенка в связи с основными факторами его поведения / С. Моложавый // Новые пути подготовки дошкольных работников. – М. – 1924. – С. 88–103.
6. Моложавый С. О программе изучения ребенка / С. Моложавый // Просвещение на транспорте. – 1925. – № 11. – С. 27–30.
7. Моложавый С. Педология в работе детского сада / С. С. Моложавый // Дошкольное воспитание. – 1928. – № 1. – С. 34–43.
8. Моложавый С. С. Принципы целостного изучения ребенка / С. С. Моложавый // Педология и воспитание. Сб. статей / Под ред. А. Б. Залкинда. – М.: Работник просвещения, 1928. – С. 120–140.
9. Моложавый С. С. Программа изучения поведения ребенка или детского коллектива / С. С. Моложавый. – Москва: Издательство Опытной мастерской педагогического театра Главсоцвоса, 1924. – 8 с.
10. Моложавый С. С. Система целостного изучения ребенка и детского коллектива / С. С. Моложавый // Основные проблемы педологии в СССР (По тезисам Первого Всероссийского педологического съезда) / [ред. А. Б. Залкинда]. – Москва : Издание организационного бюро съезда, 1928. – С. 21–24.
11. Моложавый С. С. Схема анализа детского поведения в связи с определяющими его факторами. / С. С. Моложавый // Основные проблемы педологии в СССР (По тезисам Первого Всероссийского педологического съезда) / [ред. А. Б. Залкинда]. – Москва: Издание организационного бюро съезда, 1928. – С. 60–61.
12. Моложавый С. С. Учет среды и работы детучреждения: (Программа изучения ребенка и детского коллектива в ее практическом применении). Принята III Всерос. съездом по дошкольному воспитанию. Упрощена на опыте практ. работы / Проф. С. Моложавый. – Москва : Б. и., 1925. – 13 с.
13. Нова українська школа: поради для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.

14. Педагогический энциклопедический словарь / гл. редактор Б. М. Бим-Бад. – М. : Большая российская энциклопедия, 2002. – 528 с. – С. 383.
15. Петренко О. Б. Проблеми педагогічної психології і педагогіки у творчій спадщині В. М. Бехтерева / О.Б.Петренко // Психологія: реальність і перспективи: зб. наук. пр. Вип. 9 / упоряд. Р.В. Павелків ; ред.кол. : Р.В. Павелків, В.І. Безлюдна, Н.В. Корчакова. – Рівне : РДГУ, 2017. – С. 105–111.
16. Петренко О. Б. Роль І. Д. Єрмакова в організації діяльності Державного психоаналітичного інституту (1923–1925) / О. Петренко // Освіта крізь призму мікроісторії: заклади освіти, особистості, навчальна література, листування. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 22 жовт. 2015 р. – Київ: Педагогічний університет ім. Б. Грінченка, 2015. – 324 с. – С. 207–221.
17. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу: навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 232 с.
18. Смолінчук Л. С. Науково-педагогічний доробок Олександра Самійловича Залужного (1886 – 1938) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Смолінчук Лариса Симонівна ; Інститут педагогіки НАПН України. – Київ, 2008. – 233 с.
19. Сухомлинська О. Психотехніка – втрачений напрям радянської педагогічної науки і практики / О. Сухомлинська // Історико-педагогічний альманах. – 2012. – № 2. – С. 6–12.
20. Фрадкин Ф. А. Педология: мифы и действительность / Ф. А. Фрадкин. – М.: Знание, 1991. – 80 с.
21. Янченко Т. В. Витоки та засади наукового розвитку та практичного втілення педології в Україні: автореферат дис. ... д. пед. наук 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. / Т. В. Янченко. – Інститут педагогіки НАПН України, Київ, 2017. – 43 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Vygotskij L. S. Problemy defektologii: [Sbornik] [Problems of Defectology: [Collection]/ L. S. Vygotskij; [Sost., avt. vstup. st. i bibliogr. T. M. Lifanova; Avt. komment. M. A. Stepanova]. – М. : Prosveshhenie, 1995. – 524 s. (in Russian)
2. Igra i trud v doshkol'nom vozraste [Tekst] [Game and Labor in Preschool Age] [Text]:: Pedologo-pedagogicheskij sbornik pod red. prof. S. S. Molozhavogo : Itogi raboty Komissii po igre i trudu pri Doshkol'nom razdele Glavsocvosa. – Moskva ; Narkompros RSFSR-Glavsocvos ; Leningrad : Gos. izd-vo, 1929. – 228 s. (in Russian)
3. Martynenko S. M. Osnovy diahnostychnoi diialnosti vchytelia pochatkovoї shkoly: navchalno-metodychnyi posibnyk [Fundamentals of

- Diagnostic Activity of Primary School Teacher: methodological manual] / S. M. Martynenko. – K. : Kyivskyi universytet imeni Borysa Hrinchenka, 2010. – 262 s. (in Ukrainian)
4. Molozhavyj S. K metodam izuchenija rebenka v detuchrezhdenijah / S. Molozhavyj [On the Methods of Studying a Child in Child-care Facilities] // Na putjah k novoj shkole. – 1924. – No 9. – S. 8–11. (in Russian)
 5. Molozhavyj S. Metody izuchenija rebenka v svjazi s osnovnymi faktorami ego povedenija [Methods of Studying the Child in Connection with the Main Factors of His Behavior] // S. Molozhavyj // Novye puti podgotovki doshkol'nyh rabotnikov. – M. – 1924. – S. 88–103. (in Russian)
 6. Molozhavyj S. O programme izuchenija rebenka [About the Program of Studying a Child] // S. Molozhavyj // Prosveshhenie na transporte. – 1925. – No 11. – S. 27–30. (in Russian)
 7. Molozhavyj S. Pedologija v rabote detskogo sada [Pedology in the Work of Kindergarten] / S. S. Molozhavyj // Doshkol'noje vospitanije. – 1928. – No 1. – S. 34–43. (in Russian)
 8. Molozhavyj S. S. Principy celostnogo izuchenija rebenka [Principles of Holistic Studying of a Child] / S. S. Molozhavyj // Pedologija i vospitanie. Sb.statej /Pod red. A. B. Zalkinda. –M.: Rabotnik prosveshhenija, 1928. – S. 120–140. (in Russian)
 9. Molozhavyj S. S. Programma izuchenija povedenija rebenka ili detskogo kollektiva [The Program of Studying the Behavior of a Child or a Children's Collective] / S. S. Molozhavyj. – Moskva: Izdatel'stvo Opytnoj masterskoj pedagogicheskogo teatra Glavsocvosa, 1924. – 8 s. (in Russian)
 10. Molozhavyj S. S. Sistema celostnogo izuchenija rebenka i detskogo kollektiva [The System of Holistic Study of a Child and a Children's Collective] / S. S. Molozhavyj // Osnovnyje problemy pedologii v SSSR (Po tezisam Pervogo Vserossijskogo pedologicheskogo sjezda) / [red. A. B. Zalkinda]. – Moskva : Izdanie organizacionnogo bjuro s"ezda, 1928. – S. 21–24. (in Russian)
 11. Molozhavyj S. S. Shema analiza detskogo povedenija v svjazi s opredeljajushhimi ego faktorami [The Scheme of Analysis of Child Behavior in Connection with its Determinants] / S. S. Molozhavyj // Osnovnyje problemy pedologii v SSSR (Po tezisam Pervogo Vserossijskogo pedologicheskogo sjezda) / [red. A. B. Zalkinda]. – Moskva: Izdanie organizacionnogo bjuro s"ezda, 1928. – S. 60–61. (in Russian)
 12. Molozhavyj S. S. Uchet sredy i raboty detuchrezhdenija: (Programma izuchenija rebenka i detskogo kollektiva v ee prakticheskom primenenii). Prinjata III Vseros. Sjezdom po doshkol'nomu vospitaniju. Uproshhena na opyte prakt. raboty [Accounting for the Environment and Work of the

- Educational Institution: (Program for Studying a Child and Children's Collective in its Practical Application). Accepted the 3d All-Russian Congress on Preschool Education. Simplified practice work]/ Prof. S. Molozhavyj. – Moskva : B. i., 1925. – 13 s. (in Russian)
13. Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia [New Ukrainian School: Teacher's Guide]/ Pid zah. red. Bibik N. M. K.: TOV „Vydavnychi dim „Pleiady”, 2017. – 206 s. (in Ukrainian)
 14. Pedagogicheskij jenciklopedicheskij slovar' [Pedagogical Encyclopedic Dictionary] / gl. redaktor B. M. Bim-Bad. – M. : Bol'shaja rossijskaja jenciklopedija, 2002. – 528 s. – S. 383. (in Russian)
 15. Petrenko O. B. Problemy pedahohichnoi psykholohii i pedahohiky u tvorchii spadshchyni V. M. Biekhtierieva [Problems of Pedagogical Psychology and Pedagogy in the Creative Heritage of V. M. Bekhterev] / O.B.Petrenko // Psykholohiia: realnist i perspektivy: zb. nauk. pr. Vyp. 9 / uporiad. R.V. Pavelkiv ; red.kol. : R.V. Pavelkiv, V.I. Bezliudna, N.V. Korchakova. – Rivne : RDHU, 2017. – S. 105–111. (in Ukrainian)
 16. Petrenko O. B. Rol I. D. Yermakova v orhanizatsii diialnosti Derzhavnoho psykhoanalychnoho instytutu (1923–1925) [The role of I. Yermakov in the Organization of the Activity of the State Psychoanalytic Institute (1923-1925)] / O. Petrenko // Osvita kriz pryzmu mikroistorii: zaklady osvity, osobystosti, navchalna literatura, lystuvannia. Materialy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii 22 zhovt. 2015 r. – Kyiv: Pedahohichni universytet im. B. Hrinchenka, 2015. – 324 s. – S. 207–221. (in Ukrainian)
 17. Psykhodiahnostychni instrumentarii v umovakh doshkilnoho zakladu: navch. posib. [Psychodiagnostic Tools in Pre-school Establishments: teaching manual] / R. V. Pavelkiv, O. P. Tsyhypalo. – K. : “Tsentr uchbovoi literatury”, 2013. – 232 s. (in Ukrainian)
 18. Smolinchuk L. S. Naukovo-pedahohichni dorobok Oleksandra Samiilovycha Zaluzhnoho (1886 – 1938) : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 [Scientific and Pedagogical Work of Alexander Samiilovich Zaluzhnyi (1886 - 1938): diss. ... candidate ped. sciences: 13.00.01] / Smoliinchuk Larysa Symonivna ; Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy. – Kyiv, 2008. – 233 s. (in Ukrainian)
 19. Sukhomlynska O. Psykhotekhnika – vtrachenyi napriam radianskoi pedahohichnoi nauky i praktyky [Psychotechnics - the Lost Direction of Soviet Pedagogical Science and Practice] / O. Sukhomlynska // Istoryko-pedahohichni almanakh. – 2012. – No 2. – S. 6–12. (in Ukrainian)
 20. Fradkin F. A. Pedologija: mify i dejstvitel'nost' [Pedology: Myths and Reality] / F. A. Fradkin. – M.: Znanie, 1991. – 80 s. (in Russian)
 21. Yanchenko T. V. Vytoky ta zasady naukovooho rozvytku ta praktychnoho vtilennia pedolohii v Ukraini: avtoreferat dys. ... d. ped. nauk 13.00.01 – zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky [Origins and Principles of Scientific Development and Practical Implementation of Pedology in

Ukraine: diss. ... doc. ped. sciences 13.00.01 - general pedagogy and history of pedagogy] / T. V. Yanchenko. – Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy, Kyiv, 2017. – 43 s. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье сквозь призму задач Новой украинской школы актуализированы идеи изучения ребенка дошкольного возраста и окружающей его среды в наследии известного педолога Степана Степановича Моложавого (1879–1937). Доказано, что педолог как представитель социогенетического направления считал изучение личности ребенка-дошкольника и окружающей его среды одной из сверхважных задач педологии; утверждал, что социальное и психическое развитие осуществляется в процессе «приспособления» ребенка к разным условиям среды. Охарактеризована классификация методов изучения ребенка С. Моложавого, включающая метод физико-химической и физиологической науки, метод лабораторного эксперимента, статистический метод, типологический и генетический методы, метод наблюдения и др. Охарактеризована разработанная С. Моложавым оригинальная методика обследования ребенка, которая с помощью учета и фиксации условий жизни и поведения давала возможность осуществить развернутый психолого-педагогический диагноз и прогноз. Проанализирована «Программа изучения поведения ребенка или детского коллектива», схема изучения среды, схема изучения трудновоспитуемого ребенка, предложенные С. Моложавым.

Ключевые слова: педология, ребенок, окружающая среда, С. Моложавый, изучение ребенка, методы педологических обследований.

Abstract. In the article through the prism of the tasks of the New Ukrainian school the idea of studying a child of preschool age and the environment surrounding her was updated in the legacy of the famous pedologist Stepan Stepanovych Molozhavyi (1879-1937). It was found out that the pedologist as a representative of the sociogenetic direction considered the study of the personality of the child-preschool child and the environment surrounding her as one of the most important tasks of pedology; he argued that social and mental development is carried out in the process of “adapting” child to a variety of environmental conditions. The methods of studying a child according to the S. Molozhavyi methodology, which included the method of physico-chemical and physiological science; method of laboratory experiment; statistical method; typological and genetic methods, method of observation, etc. were classified. The original method of examination of the child developed by S. Molozhavyi was described, which, by means of recording and fixing the conditions of life and behavior, made it possible to carry out the expanded psychological and pedagogical diagnosis and prognosis. The “Program for the study of the behavior of a child or a children’s collective”, a scheme for studying the environment, a scheme for studying a difficult child, proposed by

S. Molozhavyi, have been analyzed.

Key words: pedology, child, environment, S. Molozhavyi, child's study, methods of pedological examination.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2018

Н. М. Гринькова

ВІКОВІ АСПЕКТИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Анотація У статті охарактеризовано психолого-педагогічні особливості учнів молодшого шкільного віку, які необхідно враховувати в процесі організації виховної роботи у контексті морального становлення; виділено та проаналізовано основні компоненти моральної вихованості; виокремлено сензитивні періоди морального розвитку молодших школярів; визначена система факторів, які впливають на моральний розвиток і виховання молодших школярів; представлено педагогічний аспект урахування вікових особливостей морального розвитку молодших школярів.

Ключові слова: моральне виховання, моральний розвиток, моральні знання, моральні якості, моральні цінності, моральна культура, учні молодшого шкільного віку.

Постановка проблеми. Необхідність пошуку нових шляхів виховання учнів початкових класів зумовлено потребою сучасного суспільства у підготовці високоморального покоління, здатного до активної життєдіяльності і водночас актуалізовано у відповідних нормативно-правових документах: Законі України «Про освіту» [3], Концепції «Нова українська школа» [5] тощо.

Організація ефективного морального виховання потребує врахування вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів. Саме тому аналіз психолого-педагогічних особливостей учнів молодшого шкільного віку, їхнього морального розвитку набуває особливої актуальності в контексті нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Розробка основних аспектів проблеми морального виховання і морального розвитку знайшла своє відображення у працях психологів: С. Анісімова, І. Беха, Л. Божович, М. Боришевського, Т. Гаврилової, В. Гуріна, Я. Коломинського, Г. Костюка, Н. Непомнящої, Р. Павелківа, Ю. Приходько, Є. Суботського, С. Якобсон. У їхніх працях моральне виховання розглядається з позиції цілісності особистості, яка передбачає не лише наявність у молодшого школяра системи моральних знань, моральних цінностей, що не гарантує виявлення моральної поведінки, а насамперед, врахування психічних